

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.18>

ГАГАЧ В.А.

**ДОКУМЕНТИ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗНИХ
З ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ**

**DOCUMENTS AS THE SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD
OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO DOCUMENT FORGERY**

Стаття присвячена дослідженню правового та криміналістичного значення документів як центрального елемента та предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою. Актуальність теми зумовлена діджиталізацією економічних процесів, що призвело до трансформації самого поняття «документ» та методів його підробки. Ефективність розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою безпосередньо залежить від можливостей органів досудового розслідування ідентифікувати та довести факт підробки незалежно від форми носія. Автором досліджено правову природу документів як предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із їх підробкою. Акцентовано увагу на тому, що документ виступає не лише носієм інформації, а й юридичним інструментом, який створює, змінює або припиняє права й обов'язки суб'єктів господарювання. Саме тому посягання на документ у формі його підроблення, фальсифікації або незаконного використання безпосередньо порушує стабільність економічних відносин, підриває довіру до господарського обороту та завдає шкоди державним і приватним інтересам. З'ясовано, що документ визнається предметом кримінального правопорушення тоді, коли злочинне посягання спрямоване на його автентичність, зміст чи юридичне значення. У статті визначено основні класифікаційні підходи до документів як предмету кримінального правопорушення. Також проаналізовано особливості документів, що використовуються у господарських правовідносинах, та їх відмінність від документів, які є лише засобом або способом учинення кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що документ як предмет кримінального правопорушення є центральним елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою у сфері господарської діяльності. Його правильна ідентифікація, дослідження структури, реквізитів, механізму створення та зміни інформації має вирішальне значення для кримінального провадження.

Ключові слова: документ, підробка, господарська діяльність, економічні злочини, криміналістика, електронний документ, предмет кримінального правопорушення.

The article is devoted to the study of the legal and forensic significance of documents as a central element and object of criminal offenses in the field of economic activity related to forgery. The relevance of the topic is determined by the digitalization of economic processes, which has transformed the very concept of a “document” and the

methods of its falsification. The effectiveness of investigating criminal offenses in the sphere of economic activity involving document forgery directly depends on the ability of pre-trial investigation bodies to identify and prove the fact of falsification regardless of the form of the medium. The author examines the legal nature of documents as the object of criminal offenses in economic activity associated with forgery. Emphasis is placed on the fact that a document functions not only as an information carrier but also as a legal instrument that creates, modifies, or terminates the rights and obligations of business entities. Therefore, encroachment upon a document through falsification, fabrication, or unlawful use directly undermines the stability of economic relations, erodes trust in business transactions, and harms both public and private interests. It has been established that a document is recognized as the object of a criminal offense when the criminal act is directed at its authenticity, content, or legal significance. The article defines the main classification approaches to documents as the object of a criminal offense and analyzes the specific features of documents used in economic legal relations, distinguishing them from those that serve merely as a means or method of committing criminal offenses. The conclusion emphasizes that the document, as the object of a criminal offense, constitutes a core element of the forensic characterization of crimes involving forgery in the economic sphere. Its correct identification, analysis of structure, requisites, and the mechanism of information creation and alteration are crucial for establishing the truth in criminal proceedings.

Key words: *document, forgery, economic activity, economic crimes, criminalistics, electronic document, object of a criminal offense.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена зростанням рівня та складності кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, де підробка документів є ключовим інструментом для приховування та реалізації злочинних схем. В умовах економічних трансформацій, діджиталізації фінансових процесів та прагнення України до європейської інтеграції, ці кримінальні правопорушення набувають міжрегіонального та транснаціонального характеру.

У сфері господарської діяльності документ виступає основним носієм правової, фінансової, бухгалтерської та управлінської інформації. Саме документи є підставою для здійснення майнових операцій, руху фінансових потоків, підтвердження прав власності, виконання зобов'язань між суб'єктами господарювання. Тому їхня достовірність має першочергове значення для стабільності економічних процесів.

Підроблені документи – від фіктивних бухгалтерських звітів і податкових декларацій до підроблених електронних підписів та ліцензій – використовуються для незаконного відшкодування ПДВ, ухилення від сплати податків, шахрайства з кредитами, нецільового використання бюджетних коштів та рейдерства. Ці діяння завдають колосальних збитків державній економіці, підривають довіру до інститутів влади та створюють недобросовісну конкуренцію.

Підробка документів є не просто допоміжним елементом, а часто обов'язковою ознакою способу вчинення чи безпосереднім предметом таких кримінальних правопорушень. Зміна форми документа, в тому числі перехід до електронного документообігу та цифрового підпису вимагає від правоохоронних органів кардинальної модернізації криміналістичних методик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В наукових джерелах окремі питання предмету кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності в системі досліджували такі вітчизняні вчені: О.О. Дудоров, О. С. Бондаренко, В. П. Корж, І. Р. Пашинська, С. С. Трач, С.С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, Є. С. Хижняк та інші. При цьому, питанню дослідження документів, як предмету кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів в криміналістичній науці приділена значно менша увага, що в свою чергу потребує поглибленого наукового осмислення, системного аналізу та вироблення єдиних підходів до визначення ознак документів як предмета злочинного посягання.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі та систематизації правового та криміналістичного значення документів як предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – це передбачені нормами розділу VII Особливої частини КК України посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, бюджетного

і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права і законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію і антимонопольну діяльність, а також на порядок приватизації [1, с. 24].

Крім того, кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності науковці відносять до широкого виду кримінальних правопорушень економічної спрямованості, у тому числі в сфері службової діяльності, проти власності тощо.

У структурі кримінальних правопорушень економічної спрямованості вони тісно переплітаються із кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності (зловживання владою чи службовим становищем, службове підроблення, службова недбалість), оскільки вчинення більшості господарських кримінальних правопорушень передбачає участь посадових осіб підприємств або органів влади, які мають доступ до документів, фінансів, майна чи управлінських рішень.

Крім того, ці кримінальні правопорушення мають спільні риси з кримінальними правопорушеннями проти власності, адже кінцевою метою багатьох протиправних дій у сфері господарювання є незаконне заволодіння майном, отримання неправомірної вигоди або заподіяння шкоди іншим учасникам економічних відносин.

Значна частина кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності віднесена до предметних, тобто таких, що містять вказівку на наявність предмета кримінального правопорушення безпосередньо у диспозиції статті. У таких випадках предмет кримінального правопорушення набуває значення обов'язкової ознаки складів цих злочинів і підлягає обов'язковому встановленню та доведенню [2, с. 12].

Так, для прикладу О. О. Дудоров виокремлює вісім груп кримінальних правопорушень у сфері господарської та пов'язаної з нею діяльності, до яких відносить кримінальні правопорушення: 1) проти системи грошового обігу, фондового ринку і порядку обігу деяких документів; 2) проти системи оподаткування і системи загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) проти бюджетної системи; 4) проти порядку переміщення предметів через митний кордон України; 5) проти порядку зайняття господарською діяльністю; 6) проти прав кредиторів; 7) проти засад добросовісної конкуренції; 8) проти порядку приватизації [3, с. 605-606].

Кожна з зазначених груп характеризується специфічним предметом посягання, який безпосередньо відображає суть суспільно небезпечного діяння та визначає напрям криміналістичного аналізу.

Так в кримінальних правопорушеннях проти системи грошового обігу, фондового ринку і порядку обігу деяких документів предметом посягання можуть бути грошові знаки, цінні папери, електронні платіжні засоби, фінансові документи, біржові інструменти, тобто ті об'єкти, що мають економічну та юридичну цінність у сфері фінансово-господарських операцій. Щодо кримінальних правопорушень проти системи оподаткування і загальнообов'язкового державного соціального страхування – це податкові декларації, звіти, платіжні документи, бухгалтерські записи, які підтверджують розмір зобов'язань перед державою. Щодо кримінальних правопорушень проти бюджетної системи – це державні кошти, бюджетні асигнування, фінансові документи, що підтверджують законність витратів тощо. Щодо кримінальних правопорушень проти порядку переміщення предметів через митний кордон України – предметом посягання є митні декларації, сертифікати походження, товаросупровідні документи. Щодо кримінальних правопорушень проти порядку зайняття господарською діяльністю – це документи дозвільного, ліцензійного, реєстраційного характеру, установчі документи, які надають право здійснювати підприємницьку діяльність. У кримінальних правопорушеннях проти прав кредиторів предметом є документи, що підтверджують зобов'язання боржника (договори позики, застави, розписки, фінансові звіти). У кримінальних правопорушеннях проти засад добросовісної конкуренції – документи, що містять комерційну таємницю, відомості про ноу-хау, ліцензійні угоди, звіти про господарську діяльність. У кримінальних правопорушеннях проти порядку приватизації – приватизаційні документи, акти оцінки майна, реєстраційні свідоцтва, рішення органів влади.

Злочинці, як свідчить практика, досить часто використовують підроблені документи під час вчинення кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності. Будь-який суб'єкт господарської діяльності має потенційну можливість використовувати, як часткову, так і повну фальсифікацію, фіксувати неправдиву інформацію будь-яким способом (матеріальна, інтелектуальна фальсифікація). Тому такі дії вражають уявною різноманітністю предметів підроблення. Крім того, підробка документів може здійснюватися з метою готування, вчинення або ж приховування кримінальних правопорушень.

Таким чином, в контексті нашого дослідження документ є предметом вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності тоді, коли він має юридичну силу, використовується в економічному обігу, а його підробка або фальсифікація безпосередньо впливають на правомірність фінансово-господарських операцій та можуть завдати шкоди державі, юридичним чи фізичним особам.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [5].

Слід зазначити, що сьогодні не існує класифікації юридичних документів, яку можна було б покласти в основу класифікації документів у криміналістиці. Документи державного рівня мають свою класифікацію, де як критерій застосовують сферу дії. Розділяють міжнародні документи, внутрішньодержавні, процесуальні та службові. До міжнародних документів відносять міжнародні договори, угоди та пакти. До внутрішньодержавних документів відносять закони, постанови, укази державних органів влади. Процесуальні документи належать до правозастосовної сфери: постанови, протоколи та вирoki. Службовими документами вважаються рапорти, накази, звіти, тобто документи, які курсують всередині певної організації [6, с. 217].

Існує варіант класифікації юридичних документів, де як критерій виступає ступінь важливості. За зменшення важливості документи розділяють на основні процесуальні документи, допоміжні процесуальні та службові документи. Основними процесуальними документами вважаються ухвали, постанови, скарги, заяви, доручення тощо. До допоміжних процесуальних документів відносять висновки, рапорти, пояснення, довідки тощо, до службових – розпорядження, договори, звіти, доповідні записки [7, с. 11].

Юридичний документ за своїм призначенням фіксує бажану поведінку суб'єкта. За таким критерієм юридичні тексти розділяють на класи, об'єднані загальною ситуацією. Документ визначає типову поведінку суб'єкта або суб'єктів, які мають схожу цільову установку, однакові стилістичні риси та формальні атрибути. Юридичні тексти, такі як договори, контракти, зобов'язання тощо, визначають поведінку адресатів (громадян, організацій, країн), описують повноваження та поведінку людей у реальному світі [8, с. 148].

Учені вважають, що офіційними є документи, які складають і видають службові особи від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності, які посвідчують конкретні факти й події, що мають юридичне значення, складені належно за формою, та мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис) [9, с. 479; 10, с. 307].

Крім того, окремі науковці виокремлюють ознаки, характерні для офіційного документа:

- зміст документа, а саме – певна юридично значуща інформація;
- форма офіційного документа: традиційна (письмова або друкована) та нетрадиційна (електронна);
- наявність обов'язкових реквізитів: назви організації та виду документа, реєстраційного індексу, заголовку до тексту документа, безпосередньо тексту документа та підпису;
- наявність матеріального носія, на якому цей документ зафіксований: традиційний (папір) та нетрадиційний (фото-, аудіо-, відеоплівка, карти пам'яті, магнітні диски);
- певна роль, яку виконує документ: матеріальна – стосується посвідчувальної функції, процесуальна – може бути джерелом доказової інформації;
- наявність суб'єктів, які уповноважені складати, видавати чи посвідчувати документи [11, с. 96; 12, с. 354].

Таким чином, предметом вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів може бути документ як матеріальний носій інформації, що має юридичне значення, підтверджує або встановлює права та обов'язки учасників господарських відносин, створює підстави для здійснення фінансових, управлінських чи майнових операцій. При цьому, при визначенні ознак документів, які використовуються як предмет таких кримінальних правопорушень, необхідно встановити, чи є вони носієм інформації, що містить юридично значиму інформацію, та чи може цей носій використовуватися для збереження та передавання цієї інформації.

Таким носієм інформації зазначені документи стають завдяки своїй формі. Ця форма набувається документом завдяки не будь-якій, а лише юридично значимій інформації, що міститься на відповідному матеріальному носії. Тому й відповідний матеріальний носій, коли на ньому не міститься юридично значима інформація, не може визнаватись предметом підроблення,

а якщо така інформація є юридично значимою, то це може вказувати на наявність форми, яка пред'являється до документа [13, с. 187].

Іншими словами, документ у такому контексті виступає предметом кримінального правопорушення, коли: має юридичну силу – тобто використовується для підтвердження певних фактів (наприклад, договори, накладні, акти виконаних робіт, податкові декларації, рахунки, банківські документи); породжує або підтверджує майнові права чи зобов'язання – наприклад, документи, що посвідчують право власності, кредитні договори, цінні папери; є підставою для управлінських або господарських рішень – накази, протоколи, установчі документи, бухгалтерські звіти; може існувати в електронній формі, зокрема у вигляді електронних файлів, підписаних кваліфікованим електронним підписом (КЕП), що мають рівну юридичну силу з паперовими відповідниками (відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»).

Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [14].

З позиції Є.С. Хижняка під електронним документом необхідно розуміти будь-яку інформацію, представлену в електронній формі, що має значення для розслідування кримінальних правопорушень, дослідження якої здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів [15, с. 81].

З огляду на зазначене, перехід до електронного документа призвів до того, що предмет кримінального правопорушення все частіше набуває нематеріальної форми (електронний файл, дані в реєстрі, цифровий підпис). Це вимагає від слідчих пріоритетності використання методів цифрової криміналістики (Digital Forensics) над традиційною технічною експертизою документів.

Таким чином, документ як предмет кримінального правопорушення може бути: паперовим (традиційний матеріальний носій – аркуш, форма, бланк із підписами, печатками тощо); електронним (цифровий файл, електронна форма обліку, запис у базі даних, електронний сертифікат); змішаним (поєднання паперових і електронних компонентів, наприклад, скановані копії офіційних документів, які використовуються у фінансових операціях).

Щодо класифікації документів у сфері господарської діяльності, то в науковій літературі є різні підходи до вказаного питання. Для прикладу, А. Б. Балонь в контексті дослідження методики розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень виділяє такі групи документів: а) документи, які визначали економічну структуру і організаційно-правовий статус підприємства, а також стан фінансового контролю; б) документи, що засвідчували проведення певного виду діяльності (ліцензії, патенти, рекламні проспекти, договори); в) документи бухгалтерського обліку і звітності (документи первинного обліку, бухгалтерські рахунки, бухгалтерський баланс); г) документи статистичного обліку і звітності; д) документи оперативного обліку та звітності («кишенькова бухгалтерія»); е) документи автоматизованого робочого місця бухгалтера, економіста, аналітика (облікові дані, планові показники, звітність); є) банківські документи (журнали реєстрації платіжних доручень із поточного рахунку, надходжень на поточний рахунок, витяг із поточного рахунку, платіжні доручення); ж) касові документи (касова книга, журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових документів, прибуткові та видаткові касові ордери, чеки); з) робочі записи службових осіб; і) електронні копії письмових документів та інша електронна інформація та інші [16, с. 8-9].

Л. І. Аркуша в контексті дослідження кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері господарської діяльності виділяє такі види документів: документи, що ідентифікують вид господарської діяльності та компетенцію діяльності організованого злочинного угруповання; документи, що підтверджують джерела фінансування господарської діяльності, в якій вчинено кримінальне правопорушення; документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; документи, що засвідчують укладання певних угод і стають підставами для конкретних виплат; казначейські (банківські) документи; гроші або віртуальні активи; особисті речі (чорнові записи, записні книжки тощо); зразки бланків, штампів і печаток юридичної особи [17, с. 254].

Підсумовуючи погляди науковців А. І. Синовельського наголошує, що такі документи характеризуються різним змістом та юридичною силою, та поділяє їх на такі групи: правостановлюючі та реєстраційні документи; бухгалтерська та фінансова документація; документи дозвольного характеру; банківська документація; службові документи; посадові інструкції [18, с. 125–126].

Відсутність єдиної класифікації документів ускладнює формування універсальної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із підркобою

документів. Водночас, систематизація документів за змістовими, функціональними та технологічними критеріями дозволяє чіткіше окреслити предмет кримінально-правової охорони та вдосконалити експертно-слідчу практику.

При цьому, слід звернути увагу на те, що у криміналістичній науці та судовій практиці існує дискусія, чи є документ у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із підrobкою у сфері господарської діяльності, предметом, засобом чи способом їх учинення.

Документ визнається предметом кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності тоді, коли злочинне посягання безпосередньо спрямоване на нього – тобто на його юридичне значення, автентичність, зміст або форму. У таких випадках документ може бути предметом кримінальних правопорушень, зокрема таких як підrobлення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205-1 КК України 206), виготовлення, збут та використання підrobлених цінних паперів (крім державних цінних паперів) (ст. 227 КК України) та інших, бо саме його зміст або форма є об'єктом посягання.

В іншому випадку, документ виступає засобом вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, коли він використовується для реалізації іншого злочинного наміру, тобто не є основною метою посягання, а лише інструментом. Наприклад: підrobлені документи використовуються для отримання кредиту (ст. 190 КК України), фіктивні фінансові документи – для легалізації незаконних доходів (ст. 209 КК) тощо.

Документ може бути способом вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, якщо саме через його підrobлення чи фальсифікацію здійснюється злочинна дія. Наприклад службова особа фальсифікує акт приймання-передачі робіт, щоб заволодіти коштами підприємства, або бухгалтер створює неправдиві записи у фінансовій звітності з метою розтрати чи приховування розкрадання (ст. 191 КК України, ст. 200 КК України тощо). У цьому разі підrobлення документа не мета, а спосіб реалізації кримінального правопорушення (розтрати, шахрайства, зловживання владою).

Однак, для того щоб вірно з'ясувати ці питання, слід залучати до кримінального провадження й спеціальні знання, зокрема у таких формах як: 1) процесуальна: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу слідчої (розшукової) дії; надання висновку спеціаліста у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки; залучення експерта та проведення судових експертиз; допит експерта під час судового розгляду; 2) консультативна форма використання спеціальних знань, результати котрої підлягають додатковій оцінці за критеріями належності та допустимості щодо можливості визнання наданих документів як джерела доказів (ст. 93, ст. 99 КПК України): висновки ревізій та акти перевірок; акти про пожежу, звіти про причини виникнення пожежі, складені спеціалістом з дослідження пожеж; 3) непроцесуальна форма використання спеціальних знань: попередні експрес дослідження слідів кримінального правопорушення; перевірка за криміналістичними обліками та інформаційно-довідковими базами; усні консультації спеціаліста; використання власних спеціальних знань слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею, захисником [19, с. 480].

Висновки. Таким чином, документи виступають не лише засобом фіксації господарських відносин, а й об'єктом злочинного впливу. Їх підrobлення або використання створює умови для прикриття фінансових махінацій, ухилення від контролю, чи введення в оману державних органів і контрагентів.

Аналіз наукових джерел та практики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobкою документів, дозволяє дійти висновку про те, що документ у сфері господарської діяльності набуває подвійного кримінально-правового статусу: як безпосередній предмет посягання (як носій юридично значущої інформації, є об'єктом фальсифікації); як засіб та спосіб вчинення (підrobлений документ (накладна, договір, податкова декларація) є обов'язковим інструментом для реалізації кінцевої злочинної мети (шахрайства, ухилення від сплати податків, легалізації майна)).

Список використаних джерел:

1. Дудоров О. О. Становлення та розвитку кримінально-правової науки у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: [монографія]. К.: Юридична практика, 2003. 924 с.
2. Кваліфікація та розслідування кримінальних правопорушень проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів: [посіб.] / Е. М. Кісілюк, М. П. Климчук, О. Є. Омельченко, О. В. Процюк; [за ред. д.ю.н. С. С. Чернявського]. К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2014. 112 с.

3. Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / За заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
5. Сезонов В.С. Поняття документа у криміналістиці. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 215-224. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.22>.
6. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів. Київ : Знання, 2008. 413 с.
7. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів. Київ : Знання, 2008. 413 с.
8. Birks P., Descheemaeker E. The Roman law of obligations. Oxford : Oxford University Press, 2014. 258 p.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1243 с.
10. Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V., Tykhonova O. Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. No. 10 (4). P. 304–316. 2021. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsdv10n4p304>.
11. Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 263 с.
12. Babanina V., Ivashchenko V., Grudzur O., Yurikov O. Criminal protection of children's life and health: international experience. *Revista Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39. No. 71. P. 350–365. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.18>.
13. Фролова О. Документи, що використовуються в обігу лікарських засобів, як предмет кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність. *Юридичний вісник*, 2024/1. С. 185–192. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.19>.
14. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15/para07#o7>.
15. Хижняк Є.С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017 р. №4 (58). С. 80–85.
16. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2015. 20 с.
17. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 542 с.
18. Синоверський А.І. Розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану : дис. ... докт. філос. Київ. 2025. 354 с.
19. Черноус Ю.М., Лісіцький А.В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Електронний юридичний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025

Дата публікації: 25.09.2025